

КУШНІР Л.Л., кандидат економічних наук, доцент
КУШНІР Л.М., кандидат географічних наук, доцент
Полтавський державний педагогічний університет
імені В.Г.Короленка

ГАРМОНІЗАЦІЯ ПРОЦЕСІВ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ: СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД НА ІСТОРІЮ ПРОБЛЕМИ

Дедалі більше регіонів у складі країн стверджуються як відносно автономні й самостійні одиниці соціально-економічного розвитку. Це узгоджується не лише із загальною логікою поглиблення демократичного устрою суспільства, але в першу чергу відображує історичну закономірність ускладнення всієї системи господарських відносин, сталу тенденцію до їх гармонізації.

Поняття про економічну гармонію досить своєрідне. Його еволюція пройшла через достатньо широкий спектр уявлень: від вузького розуміння майже автаркічного розвитку виробничих комплексів окремих регіонів, до розширеного тлумачення регіональної гармонії як комплексного розвитку з включенням питань спеціалізації всього господарства, задач раціонального використання ресурсів, ефективного розвитку соціальної сфери, збереження довкілля і т.п. Як може свідчити історія й методологія регіональної політики, розуміння гармонізації регіонального розвитку поступово набувало кількох основних модифікаційних форм:

- масштабне освоєння нових територій та індустріалізація в СРСР і США, державна допомога кризовим регіонам у США та країнах Західної Європи (20–30 роки ХХ ст.);
- деконцентрація промисловості і деагломерація міст у Європі і США, регулювання пропорцій регіонального розвитку і стимулювання імпульсів економічного зростання шляхом корекції галузевої структури господарства та створення нових високотехнологічних виробництв або їх комплексів у СРСР, Європі, Японії, США, країнах Латинської Америки та інших країнах і регіонах світу (50–70 роки ХХ ст.);
- реструктуризація господарства старопромислових та депресивних регіонів США і Західної Європи на основі ідей постійного технологічного оновлення, лідерства у науково-технічному прогресі та розвитку малого підприємництва (80-90 роки ХХ ст.);
- гармонійний самобутній розвиток регіонів західних країн і Японії шляхом якомога повнішого врахування кола інтересів їх населення та його активної участі в самоврядуванні (кінець ХХ ст. – початок ХХІ ст.).

Така схема еволюції змісту і періодизації заходів регіонального впливу дозволяє помітити, що роль держави в регіональному розвитку поступово змінювалася. Спочатку вона зводилася до освоєння територій, вирішення проблем соціально-економічного характеру (передусім безробіття), розв'язання окремих суперечностей у розміщенні продуктивних сил, спричинених сформованою у попередній період структурою виробництва, нераціональним використанням ресурсного потенціалу, слабкістю існуючої ринкової інфраструктури тощо. У подальшому вона все більше стала схилитися до забезпечення регіональної єдності і цілісності відтворювальних процесів, до формування зацікавленості всіх господарюючих суб'єктів в активній соціально-економічній діяльності. Починаючи з кінця 50-х років XX ст. країни Заходу поступово відводять регіональній політиці роль самостійного напрямку державної діяльності. Важливість її стає настільки очевидною, що в цей час практично в усіх із них при вищій виконавчій владі починають активно діяти спеціальні органи з її реалізації [1, 2, 3, 4, 5].

Аналіз провідних концепцій регіональної науки, що сформувалися у цей період, дозволяє виявити два інтегруючих підходи до розуміння сутності, змісту, критеріїв і завдань гармонійного розвитку регіону. По-перше, це комплексність, пропорційність, збалансованість усіх елементів регіональної економіки. По-друге, це пріоритетний розвиток найбільш перспективних галузевих чи міжгалузевих комплексних формувань, так званих, полюсів зростання або кластерів.

Виходячи з виключної важливості економічної категорії комплексного розвитку, зупинимося на її розгляді більш детально. Поняття економічної комплексності надзвичайно багатогранне за науковим змістом. Досі немає єдиного загальновизнаного тлумачення його сутності. Це ж стосується і поняття регіональної комплексності, яка у вітчизняній науці вважається провідним індикатором стану регіональної економіки. Поряд із тим, у буквальному перекладі з латини слово „комплекс” означає набір функціональних елементів, тобто, систему. Звідси слідує зміст провідної ідеї регіональної комплексності, а саме: комплексний регіональний розвиток – це розвиток сповнений вигід, більш упорядкований, більш економічний за валовими витратами грошового капіталу, речовини, енергії, праці, бюджетом часу тощо. Основна ідея сучасного економічного регіоналізму якраз і полягає у формуванні економічної комплексності як штучно керованого процесу, що приводить до органічного поєднання і гармонійного соціально-економічного розвитку всіх елементів регіонального господарства.

В умовах ринкової економіки процеси комплексоутворення набувають найрізноманітніших рис, різнопланового характеру і спрямовуються на отримання максимальних суспільних вигід від побудови організаційної структури регіону на засадах агломерування, комбінування та кооперування. Вони зумовлюють виникнення таких життєздатних форм господарювання, які постійно підсилюють функцію самоорганізації ринкової економіки і відтворюють її здатність розвиватися комплексно.

Вітчизняні та зарубіжні вчені дещо по-різному трактують механізми комплексного розвитку економічних систем. На думку вітчизняних науковців (Колосовського М.М. та його послідовників), визначальна роль у формуванні господарських комплексів регіонів належить, так званим, енерговиробничим циклам [6]. Як абстрактна наукова категорія енерговиробничий цикл (ЕВЦ) – це виробниче поєднання процесів, заснованих на забезпеченні єдності технологічної лінії, що гармонізує переваги спеціалізації, концентрації і комбінування виробництва. Практичним втіленням енерговиробничого циклу є взаємообумовлене поєднання виробничих підприємств, розташованих на території певного регіону, найчастіше за групами технологічно споріднених виробництв. Уявляється, що гармонізуюча роль ЕВЦ по відношенню до економічних, технологічних і організаційних зв'язків між підприємствами обумовлює утворення комплексних формувань. У вітчизняній науковій літературі їх традиційно позначають загальноприйнятим узагальнюючим терміном „територіально-виробничий комплекс” (ТВК). ТВК розглядається як стрижень господарської системи регіону, що з'єднує воедино розрізнені поселення, елементи ландшафту, інфраструктуру тощо [7, 8, 9].

У сучасній зарубіжній економічній літературі більшого значення у проблемі гармонізації соціально-економічних процесів регіону надається агломеруванню і тим формам інтеграції підприємств, які б забезпечували найвищу економічну ефективність їх діяльності. При цьому власне технологічна супідлеглість підприємств чи груп виробництв не вважається провідною умовою ефективною діяльності. У зв'язку із цим, для позначення комплексних господарських формувань тут використовується споріднене ТВК поняття, так званій, „кластер” підприємств. Кластер – це об'єднання за територіальною ознакою схожих, пов'язаних між собою, взаємодоповнюючих підприємств. Як і у випадку технологічної спорідненості, таке об'єднання дозволяє кожному з підприємств отримувати вигоди від ефекту масштабу, але при цьому зберігає за ними необхідну ринкову гнучкість [10].

Вітчизняне тлумачення змісту економічної комплексності зазнавало суттєвих змін у міру розвитку продуктивних сил країни. Від класичного уявлення про комплексність як про невелике, але цілісне господарське утворення, воно трансформувалось у розгорнуту ідею формування ТВК районів на основі найважливіших енергетичних баз країни. Однак, із-за невідповідності цих уявлень суспільно вивіреном потребам розвитку регіонів пріоритету набув лише один аспект регіональної комплексності – розвиток їх галузевої спеціалізації. У зв'язку із цим, у більшості вітчизняних теоретичних розробок глибоке за змістом поняття комплексного розвитку зводилося переважно до формування комплексоутворюючих виробництв. Уважалося, що такий підхід мав би забезпечити ланку спеціалізації даного регіону й асоціювався з категоріями „спеціалізація”, „збалансованість”, „пропорційність” і т.п.

Нині для позначення комплексного характеру всієї системи суспільно-територіальних відносин й аналізу регіональної збалансованості все частіше застосовується поняття „інтегральний потенціал території”. Само поняття потенціалу стосовно різних видів економічних ресурсів (елементів продуктивних сил) широко висвітлюється в спеціальній літературі [11, 12, 13]. Уявляється, що інтегральний потенціал території (регіону) слугуватиме задачам збалансованого розвитку в усіх трьох його головних аспектах: економічному, соціальному та екологічному. В Україні методологія оцінки інтегрального потенціалу території достеменно ще не сформувалася. Однак, її розробка триває і вже знайшла своє відображення в окремих методиках комплексної оцінки рівня сталого розвитку регіонів України [14].

На жаль, діюча в минулому в Україні адміністративна система управління призвела до спотворення такої закономірності, як взаємозв'язок економічного, соціального та екологічного розвитку регіонів. При широкому догматичному декларуванні важливості комплексного економічного і соціального розвитку в СРСР не діяли основні (передусім фінансово-інвестиційні) важелі їх взаємозв'язаності. Це проявилось і в характері наукових поглядів на дану проблему. Практично до останнього часу при аналізі соціально-економічного розвитку окремих регіонів соціальні та екологічні аспекти зазвичай висвітлювались значно слабкіше, ніж економічні, і майже завжди у відриві від них.

Однак в умовах державної незалежності України ця проблема постала з особливою гостротою. І сьогодні в умовах ринкової економіки України зміст комплексного розвитку регіонів розкривається по-новому. У зв'язку із цим, число критеріїв

регіонального розвитку, що можуть достатньо чітко свідчити про його комплексність (гармонійність), об'єктивно розширилося до трьох – соціального, економічного та екологічного. Сьогодні це основні критерії, за якими оцінюється комплексний розвиток окремих регіонів. Вони дозволяють виявити провідні моменти у відтворювальному процесі певної територіальної системи і перманентно гармонізувати їх динаміку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Артоболевский С.С. Региональное развитие в Великобритании (послевоенный этап) / РАН, Ин-т географии. – М., 1992. – 165 с.
2. Буржуазная региональная теория и государственно-монополистическое регулирование размещения производительных сил (Критический анализ) / А.Д.Сапожников, М.В. Смольников, В.А. Васильев. – М.: Мысль, 1981. – 251 с.
3. Латинская Америка: региональные особенности развития промышленности / АН СССР, Ин-т Латинской Америки. Отв. ред. К.С. Тарасов. – М.: Наука, 1987. – 179 с.
4. Региональное программирование в развитых капиталистических странах / Отв. ред. Л.Н. Карпов. – М.: Наука, 1974. – 168 с.
5. Региональные исследования и региональное развитие в Нидерландах / М. Бандман и др. – Новосибирск, 1995. – 128 с.
6. Колосовский Н.Н. Теория экономического районирования. – М.: Мысль, 1969. – 336 с.
7. Ішук С.І. Територіально-виробничі комплекси і економічне районування (Методологія, теорія). – К.: Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1996. – 244 с.
8. Розміщення продуктивних сил України: Навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. / С.І. Дорогунцов, Ю.І. Пітюренко, Я.Б. Олійник та ін. – К.: КНЕУ, 2000. – 364 с.
9. Стеченко Д.М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика: Навч. посіб. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Вікар, 2002. – 374 с.
10. Кластерна модель регіонального розвитку // Перспективні дослідження. – 1999. – № 2. – С.17–23.
11. Проблемы комплексного развития территории / Под ред. Горленко И.А., Балабанова Г.В., Малюк С.Н. – К.: Наукова думка, 1994. – 295 с.
12. Регионы Украины: поиск стратегии оптимального развития / Под ред. А.П. Голикова. – Харьков: ХГУ, 1994. – 303 с.
13. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. – Львів: Світ, 1993. – 240 с.
14. Герасимчук З. Комплексна оцінка рівня сталого розвитку регіонів України // Економіка України. – 2002. – №2. – С.34–42.